

Cenzura i propaganda u socijalističkoj Jugoslaviji

Kraljik, Valentina

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:550820>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Informatologije

Valentina Kraljik

**CENZURA I PROPAGANDA U SOCIJALISTIČKOJ
JUGOSLAVIJI**

Završni rad

Mentor: izv.prof.dr.sc. Jelena Lakuš

Osijek, 2020.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za informacijske znanosti
Preddiplomski studij Informatologije

Valentina Kraljik

**CENZURA I PROPAGANDA U SOCIJALISTIČKOJ
JUGOSLAVIJI**

Završni rad

Društvene znanosti, informacijske i komunikacijske znanosti, knjižničarstvo

Mentor: izv.prof.dr.sc. Jelena Lakuš

Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 15.9.2020.

Valentina Kraljik 0122225915

SAŽETAK

Nakon Drugoga svjetskog rata Komunistička partija Jugoslavije preuzima svu funkcionalnu moć u državi i pritom organizira niz cenzorskih i propagandnih aktivnosti. Od proglašenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1945. godine pa sve do njezinog raspada niz društveno-političkih prilika utjecao je na oblikovanje propagandnih i cenzorskih aktivnosti. U svrhe organiziranja propagandnih i cenzorskih aktivnosti osnovano je agitacijsko i propagandno tijelo Agitprop, čija svrha je bila nadgledati boljševizaciju gotovo svih područja kulturno-umjetničkog stvaralaštva i širenje protuzapadne i protucrkvne propagande. Rad također donosi prikaz cenzorskih aktivnosti na području socijalističke Jugoslavije, u prvom planu donosi opći prikaz zakonodavnog okvira koji je omogućio cenzuru te na koji način su cenzuru provodili tiskari i nakladnici. Na samom kraju rad prikazuje cenzuru i uvođenje socrealizma na području književnosti, te pregled zabranjenih knjiga i časopisa.

KLJUČNE RIJEČI: Agitprop, cenzura, propaganda, socrealizam, Jugoslavija, 20. stoljeće

1. Uvod	1
2. Cenzura i propaganda	2
2.1 Definiranje cenzure	2
2.2 Vrste cenzure	2
2.3 Načini provođenja cenzure	3
2.4 Definiranje propagande	4
2.5 Vrste propagande	4
3. Društveno-političke prilike u vrijeme socijalističke Jugoslavije (1945-1990)	6
3.1 Uspostava socijalističke Jugoslavije i njezin društveno-politički poredak	6
3.2 Socijalistička Jugoslavija prije i nakon sukoba s Informbiroom 1948. godine	7
3.3 Odnosi Crkve i države	8
3.4 Socijalistička Jugoslavija u razdoblju od 1955. godine pa sve do raspada 1991. godine.....	9
4. Propaganda u socijalističkoj Jugoslaviji.....	10
4.1 Agitprop i boljševizacija kulture pod rukovodstvom Agitpropa.....	10
4.2 Boljševizacija filmske industrije i socrealizam u filmovima	11
4.3 Boljševizacija ostalih područja kulturno-umjetničkih stvaralaštva.....	11
4.4 Napadi na buržoaski zapad i intelektualce	12
4.5 Protucrkvena propaganda.....	13
5. Cenzura u socijalističkoj Jugoslaviji.....	14
5.1 Zakonodavni okvir cenzure u Socijalističkoj Jugoslaviji	14
5.2 Tiskari kao cenzori.....	16
5.3 Uloga nakladnika u cenzorskim aktivnostima.....	17
5.4 Književnost, cenzura i socrealizam.....	18
5.4 Zabranjene knjige i časopisi.....	20
6. Zaključak	21
7. Literatura.....	22

1. Uvod

Povijesno, sveprisutnost cenzure i propagande u društvu dokumentirana je i dobro znana povijesna činjenica. Koristili su je mnogi totalitarni režimi za smirivanje i stabilizaciju političkih i/ili društvenih okolnosti u zemlji, kao i za ideološko obrazovanje svojih građana. Jedan od njih bila je i socijalistička Jugoslavija. Cilj je ovoga završnog rada dati povijesni pregled razvoja sustava cenzure i propagande u Jugoslaviji u razdoblju od 1945., kada je država nastala, do njezine propasti 1990. godine, razdoblju obilježenim vlašću Komunističke partije koja je nastojala preko svog izvršno-političkog tijela „Politbiroa“ upravljati svim društveno-političkim procesima. Uvodna poglavlja posvećena su nekim općim postavkama i definiranju cenzure i propagande, vrstama i načinu njihova provođenja. Treće poglavlje pruža pogled u društveno-političke prilike u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Govori se o uspostavi države te se potom donose relevantni podaci o razdoblju prije i nakon sukoba s Informbiroom 1948. godine, kao i o razdoblju nakon 1955. godine, kada se socijalistička Jugoslavija priklonila politici nesvrstanih, pa do propasti Jugoslavije 1990., odnosno 1991. godine. Posebna je pozornost dana odnosu Crkve i države. Glavni dio završnog rada fokusiran je na propagandu i cenzuru. U poglavlju koje se odnosi na propagandu raspravlja se o ulozi koju je u sustavnom nadziranju ideološkog odgoja građana imao Agitprop, vrhovno tijelo zaduženo za cenzuru i propagandu, te se otvaraju teme poput fenomena sorealizma i boljševizacije filmske industrije i ostalih područja kulturno-umjetničkog stvaralaštva. Posebna je pozornost usmjerena i na problematiku širenja protuzapadne i protucrkvene propagande. U poglavlju koje se odnosi na cenzuru u socijalističkoj Jugoslaviji najprije je predstavljen zakonodavni okvir, a potom se, imajući u vidu da je formalno socijalistička Jugoslavija bila država u kojoj je postojala sloboda pisane riječi i govora, nastoje pojasniti uloge koje su tiskari i nakladnici imali u cenzorskim aktivnostima. Poglavlje se ukratko dotiče i pitanja cenzure u području pisane riječi, odnosno književnosti, s posebnim naglaskom na problematiku zabranjenih knjiga i časopisa te vjerskog tiska i njegova statusa. U zaključku se nastoji prikazati da je propaganda socijalističke Jugoslavije, osobito u njezinim prvim desetljećima postojanja, bila određena vanjsko-političkom klimom, preciznije odnosima sa SSSR-om. Naglašava se također da je, što se tiče cenzure, zakonodavni okvir tijekom cijelog razdoblja postojanja Jugoslavije bio više-manje sličan, uz neke manje nadopune, s ciljem da se oporbena mašinerija u potpunosti paralizira. Zaključno, treba reći da je komunistički režim kroz cenzuru i propagandu učvrstio

svoju političku diktaturu te socijalističku Jugoslaviju kulturno, ideološko i politički usmjeravao.

2. Cenzura i propaganda

2.1 Definiranje cenzure

Prema Hrvatskoj enciklopediji cenzura je „sustav administrativnih mjera koje poduzimaju državne, vjerske, stranačke i druge vlasti protiv objelodanjivanja, čitanja, širenja i posjedovanja, slušanja i gledanja nepoćudnih i za društvo opasnih tiskanih i rukopisnih knjiga, filmova, videokaseta i slične građe te radijskih i televizijskih emisija, kazališnih predstava i dr.“¹ No, cenzuru je zapravo jako teško definirati jer ona nije u potpunosti dvodimenzionalni fenomen ograničen na jednu definiciju već ima više dimenzija i mnogo konteksta u kojima ju možemo smatrati i dobrom i lošom. Postoje, osim toga, različiti vidovi cenzure koji su se u različitim državama i sustavima kroz povijest manifestirali na različite načine. Negdje je cenzura „taboo“ tema, negdje je prihvaćena, čak i dobrodošla, te ju podržavaju većinske grupe ljudi, ali i moćni pojedinci koji se nalaze u manjini.² Pojam se sam po sebi može odnositi na određene restrikcije i kontrolu; na nju utječe trenutna politička situacija unutar zadanog društva, ideološka klima i određene društvene postavke koje su u zadanom trenu aktualne. Povezana je s nizom koncepata kao što su sloboda izražavanja, pristojnost, politička korektnost i „opći boljitak društva“ koji su također teški za definirati.³

2.2 Vrste cenzure

Tipova cenzure je mnogo i često jedan oblik ili strategija cenzure mogu hibridno poprimiti oblik, ali i karakteristike mnogo različitih tipova cenzure. Cenzuru možemo razdvojiti na glavne oblike kao što su preventivna cenzura – prevencija objavljivanja ili izražavanja nečega u javnosti i kaznena cenzura – koja, kao što i sama riječ govori, kažnjava nekoga za diseminiranje spornog materijala, tj. kada nije došlo do preventivne cenzure.⁴ Cenzura uključuje brisanje i/ili prepravljivanje teksta, umetanje u sam tekst, povlačenje dozvola za objavljivanje, proganstvo autora, njegovo zatvaranje, a u najekstremnijim slučajevima čak

¹ Cenzura. // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11246> (2020-10-06)

² Usp. O'Leary, Catherine. Introduction: censorship and creative freedom. // Global Insights on Theatre Censorship / O'Leary, Catherine; Sanchez, Digeo Santos; Thompson Michael. New York: Abingdon: Routledge, 2016. Str. 1.

³ Usp. Isto.

⁴Usp. Isto, str. 8.

i ubojstvo autora čija su djela smatrana nepodobnima i štetnima za društvo. Prema navedenom, cenzuru možemo gledati kao kontinuum koji na jednom kraju ima samocenzuru kao najblaži oblik cenzure koju postavljamo sami i ubojstvo i zatvorsku kaznu na drugom najekstremnijem kraju.⁵ Osim navedenih očitih vrsta i načina provođenja cenzure bitno je napomenuti kako postoje i drugi suptilniji oblici izvođenja cenzure koji nisu uvijek propisani od strane vladajućih tijela. Takvi oblici mogu uključivati javno ponižavanje, sramoćenje i isključivanje autora iz javnog života, što znači da cenzura nije uvijek ograničena na direktno uklanjanje „prijetnje“ već na njeno diskreditiranje i zamjenu nečim drugim, nečim podobnijim.⁶

Cenzuri nisu podložni samo autori. Određeni oblici cenzure usmjereni su i na nakladnike, čitatelje, prevoditelje i izvođače koji su nerijetko bili kažnjeni za svoju ulogu u diseminiranju nepodobnog teksta. Prijetnje, novčane kazne, uskraćivanje papira, čak i prijetnje zatvorskim kaznama, neki su od oblika provođenja cenzure nad indirektnim „stvarateljima“ nepodobnih tekstova. S druge strane, urednici, prevoditelji i nakladnici također mogu biti u ulozi cenzora prilikom pripremanja rukopisa za davanje na odobrenje vladajućim tijelima ili prilikom pucanja pod društvenim pritiscima. Takvi oblici cenzure su najuspješniji jer su svojim oblikom skriveni i implicitni.⁷

Cenzura može poprimiti političke i moralne kontekste, nekada i religiozne, ali najčešće je kombinacija navedenih faktora. Politički kontekst je gotovo uvijek prisutan što je razvidno iz činjenice da se cenzura najčešće javlja prilikom transformacije društvenih režima, na kraju oružanih konflikta. Cenzura je u takvim prilikama gotovo uvijek vezana za stvaranje i zaštitu novog nacionalnog identiteta što rezultira time da mnogi koji bi u normalnim okolnostima zagovarali slobodu izražavanja, u takvim okolnostima zagovaraju cenzuru i ograničavanje ljudskih sloboda, sve u, naravno, svrhu ispunjavanja višeg cilja i općega dobra.

2.3 Načini provođenja cenzure

Sam čin provođenja cenzure često je tajnovit i kompliciran i vrlo rijetko ostavlja pisane i konkretne dokaze. Vrlo često državna tijela zadužena za cenzuru imaju imena koja ne reflektiraju pravu prirodu njihove svrhe, npr. *Glavnit*, sovjetski sekretarijat za književne poslove i izdavaštvo.⁸ Cenzori su najčešće anonimni i mnogi naputci komunicirani su telefonskim razgovorima ili osobnim razgovorom kako bi postojalo što manje dokaza

⁵ Usp. Isto.

⁶ Usp. Isto, str. 9.

⁷ Usp. Isto.

⁸ Usp. Isto, str. 13.

konkretna cenzura. U fašističkoj Italiji takva cenzura nazvana je „cenzura s polu-napisanim pravilima“, praksa koja je bila dosta česta i u susjednoj nam Mađarskoj.⁹

Političko vodstvo ponekad direktno sudjeluje u kontroliranju medija, tiska i nakladništva. Ponovno za primjer imamo fašističku Italiju i Mussolinija koji je osobno donosio cenzorske odluke, kao i Staljin i Hruščov za vrijeme Sovjetskog saveza. Većina cenzora doduše nisu politički vođe i svoj posao vide kao administrativni zadatak koji se svojom banalnošću ne razlikuje od drugog administrativnog posla. Potrebno je spomenuti i kako najviše službenih državnih cenzora dolazi iz redova pisaca, novinara, svećenika, akademika, kritičara, kao i javnih službenika, koji su upravo izabrani zbog svoje lojalnosti političkom režimu.¹⁰

2.4 Definiranje propagande

Hrvatska enciklopedija propagandu ili promidžbu definira kao „poseban način prikazivanja poruka kojima se izravno utječe na stavove ili ponašanje većeg broja ljudi“.¹¹ Početkom 20. stoljeća propaganda je imala poprilično neutralno značenje te se odnosila na općenito prenošenje informacija. Propaganda, doduše, naglo preuzima negativno značenje zbog totalitarnih režima kao što su fašizam, nacizam, boljševizam itd. koji su je upražnjavali u negativne svrhe sukobljavajući dvije strane koje su najčešće prikazivane dvodimenzionalno i „crno-bijelo“.¹² Propagandna komunikacija može biti izrazito efektivna u oblikovanju uvjerenja i ponašanja kao što su glasanje za određenu političku stranku, usvajanje političkih stavova, sudjelovanje u konfliktima do najekstremnije posljedice propagande – genocida.¹³ Poruke koje propaganda odašilje mogu biti potpune laži ili spekulacije bez ijednog dokaza koje je teško provjeriti, zatim subjektivne izjave i politički spinovi.¹⁴

2.5 Vrste propagande

S obzirom na kontekst provođenja propagande, političku situaciju, cilj propagande i mnogo drugih čimbenika, propagandu je teško klasificirati. U nastavku poglavlja predstavljaju se najopćenitiji oblici propagande, koje su izdvojili autori Tal i Avishag, u svrhu dubljeg razumijevanja motivacija koje stoje iza vršenja propagande. Jedna od najbitnijih podjela

⁹ Usp. Isto.

¹⁰ Usp. Isto, str. 13-14.

¹¹ Promidžba. // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=50644> (2020-10-06)

¹² Usp. Isto.

¹³ Usp. Horz, Carlo M. Informational and non-informational propaganda. // Comparative Politics Newsletter: The Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association 28,2(2018), str. 38.

¹⁴ Usp. Isto.

propagande zasigurno je ona na političku i sociološku propagandu. Politička propaganda, naravno, ima političke ciljeve i provode je politička tijela. Sociološka propaganda nije tako izravna i očita. Sociološka propaganda obuhvaća ideologije unutar samog sociološkog konteksta društva. Sociološka propaganda može se smatrati još i „pred-propagandom“ jer najčešće prethodi političkoj propagandi.¹⁵ Ovakav oblik propagande ulazi u našu svijest kroz filmove, reklame, čak i životni stil. Druga podjela je ona na agitacijsku i integracijsku propagandu. Agitacijska propaganda usmjerena je na mržnju i razbijanje trenutnog političkog ili društvenog uređenja jednog režima. Jedan od primjera je nacistička propaganda o Židovima. Na suprotnoj strani nalazi se integracijska propaganda kojoj je cilj ujediniti i stabilizirati društvo, potaknuti individualca da sudjeluje u aktivnostima, prihvati stereotipe, uvjerenja i reakcije veće grupe unutar koje se nalazi. Jedan primjer ovakvog vida propagande upravo je sovjetska propaganda kojom je bilo prožeto njihovo čitavo obrazovanje. Vertikalna i horizontalna propaganda uglavnom su usmjerene na izvor propagande. Vertikalna propaganda je najčešći vid propagande; ona dolazi iz smjera vođe ili osobe koja u danom trenutku ima superiornu poziciju. Takav vid propagande najbolje radi u kombinaciji s agitacijskom propagandom. Horizontalna propaganda događa se unutar grupe jednakih individualca, i nemoguće ju je odvojiti od obrazovanja. Zadnja podjela odnosi se na racionalnu i iracionalnu propagandu. Iracionalna propaganda apelira na osjećaje pojedinca kroz simbole i mitove. Racionalna propaganda, s druge strane, koristi činjenice i statistike. Iracionalna propaganda je jedan vid propagande koji nestaje i biva zamijenjen sa sve češćom racionalnom propagandom. Racionalna propaganda tako u današnje vrijeme pokušava izazvati kompletno iracionalnu reakciju na bazi činjenica.¹⁶

Pojmovi cenzure i propagande, kao što je već navedeno, nikako nisu bili strani socijalističkoj Jugoslaviji. Vodstvo socijalističke Jugoslavije je zbog političke, ali i društvene stabilnosti nastojalo kroz cenzuru i propagandu upravljati mišljenjem građana države, ali i obračunavati se s političkom protivnicima o čemu ćemo čitati u sljedećim poglavljima.

¹⁵ Usp. Tal, Diana; Gordon, Avishag. Jacques Ellul Revisited: 55 Years of Propaganda Study. // Society 53(2016). URL: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs12115-016-9994-7> (2020-10-06), str. 183.

¹⁶ Usp. Isto, str. 184.

3. Društveno-političke prilike u vrijeme socijalističke Jugoslavije (1945-1990)

3.1 Uspostava socijalističke Jugoslavije i njezin društveno-politički poredak

Nakon raspada Kraljevine Jugoslavije KPJ ostaje manje više jedina organizirana građanska politička tvorevina i time u danom trenutku vidi priliku za preuzimanje vlasti i uspostavu novog društvenog i političkog poretka. Početkom svibnja 1941. godine u Zagrebu je održana velika skupština rukovoditelja svih KPJ s područja raskomadane države te se određuje pravac u kojem će teći preuzimanje vlasti i oružana borba. Sastankom je predsjedao Tito kao glavni tajnik KPJ.¹⁷ Tijekom ljeta 1941. godine pa sve do jeseni 1942. godine partizani stječu kontrolu nad znatnim postotkom teritorija.¹⁸ Godine 1943. na drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu AVNOJ (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije) je proglašen zakonodavnim i predstavničkim tijelom Jugoslavije. Osnova nove države bit će federativna kako bi se osigurala ravnopravnost svih njenih sastavnica.¹⁹ Iako je KPJ obećala demokratski poredak unutar novostvorene države te višestranačke izbore, ona to obećanje nije ispunila. Predizborna kampanja KPJ-a bila je usmjerena na onemogućavanje djelovanja građanskih stranaka. Na samim izborima KPJ je djelovala kroz tzv. Narodnu frontu čiji je nositelj bio Josip Broz Tito. Narodna fronta, kako je izborna komisija utvrdila, odnijela je nadmoćnu većinu glasova i time se 29. studenog 1945. proglašava Federativna Narodna Republika Jugoslavija. Nova država sastavljena je od od šest republika: Srbije, Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije.²⁰ 30. siječnja 1946. godine donesen je ustav FNRJ koji je bio posljednja etapa u ozakonjivanju svih ciljeva NOP-a i uređenju FNRJ kao države socijalističkog uređenja. Partijska država bila je uređena po uzoru na SSSR, a dužnosnici KPJ-a istovremeno su bili i glave i predsjednici državnih i gospodarskih organizacija, što se vršilo po načelu od vrha do dna na nekoliko razina.

Kultura, umjetnost, školstvo, novinarstvo, šport, informativni mediji su bili pod kontrolom Komunističke partije i u službi širenja marksističke ideologije.²¹ S uspostavom novog državnog poretka uspostavljen je i snažni promidžbeni aparat koji radi na blaćenju

¹⁷ Usp. Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918.-1991.):Hrvatski pogled. Zagreb: Naklada Pavičić, 1998. Str. 253.

¹⁸Usp. Isto, str. 256.

¹⁹Usp. Isto, str. 257.

²⁰ Usp. Isto, str. 275-280.

²¹ Usp. Isto, str. 280-282.

kapitalizma, naglašavanju klasnog ugnjetavanja te koji radi na održavanju novog socijalističkog poretka i jednakosti i tako opravdava svoju novouspostavljenu diktaturu.²² Novouspostavljena komunistička Jugoslavija kroz propagandu i eliminiranje političkih protivnika kao svoj cilj imala je odvajanje od Zapada i vezivanje za SSSR koji je na neki način bio i inspiracija i za ideološki odgoj naroda te gospodarsko i društveno uređenje države.²³

3.2 Socijalistička Jugoslavija prije i nakon sukoba s Informbiroom 1948. godine

11. travnja 1945. godine Tito u Moskvi potpisuje ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći i suradnji Jugoslavije i SSSR-a što je na neki način odredilo ideološki pravac novostvorene države. Kao uzor za svoje djelovanje KPJ je uzimao KP Sovjetskog Saveza te je i sama Jugoslavija ideološki, društveno i gospodarski bila orijentirana prema SSSR-u.²⁴ U rujnu 1947. godine u Skljaskoj Porebi dolazi do savjetovanja komunističkih partija SSSR-a, Jugoslavije, Čehoslovačke, Mađarske, Poljske, Rumunjske, Bugarske, Francuske i Italije. Na istom savjetovanju osnovan je Komunistički informacijski biro pod skraćenim nazivom Kominform ili Informbiro. Informbiro osnovan je u svrhu brže razmjene informacija između KP-a, a kao sjedište tog Informbiroa odabran je Beograd. Osnivanje Informbiroa prepoznato je kao Staljinov pokušaj da učvrsti politički i ekonomski utjecaj SSSR-a nad državama socijalističkog uređenja.²⁵ Staljin je funkcionalno htio podrediti Jugoslaviju SSSR-u, a osnivanjem jugoslavensko-bugarske federacije htio je podrediti Jugoslaviju svojoj kontroli. Tito je to prepoznao kao zamku te 1948. godine dolazi do učestalih razmirica i sporova između Jugoslavije i SSSR-a.²⁶ SSSR Jugoslaviju ekonomski blokira, a Komunisti Jugoslavije u međusobnom su sukobu i podijeljeni u dva smjera - komunisti koji žele vjerno pratiti SSSR i komunisti koji smatraju kako Jugoslavija mora zadržati modikum neovisnosti. Zbog teške ekonomske, ali i društvene situacije, vodstvo KPJ mora prihvatiti neki drugi put razvoja društva i zemlje odbacuju sovjetski komunizam kao agresivan te onaj koji vodi ka ruskom imperijalizmu. Propaganda je usmjerena ka diskreditiranju SSSR-a i njihovog oblika socijalizma.²⁷ U nadolazećim godinama odnosi između SSSR-a i Jugoslavije nekoliko puta su bili pogoršani, ali i poboljšani, osobito nakon smrti Staljina 1953. godine. Ipak, u najboljem interesu Jugoslavije tada je bilo odrediti se unutar pokreta nesvrstanih. Iako bi im svrstavanje

²² Usp. Isto, str. 281-282.

²³ Usp. Isto, str. 282-285.

²⁴ Usp. Isto, str. 289-292

²⁵ Usp. Isto, str. 300.

²⁶ Usp. Isto, str. 301.

²⁷ Usp. Isto, str. 304 –308.

u blokove donijelo određenu ekonomsku prednost, ono bi također ograničilo vanjskopolitički utjecaj koji je Jugoslavija mogla imati. Predvodnik filozofije nesvrstanih bio je upravo Tito, a službeno povezivanje „nesvrstanih zemalja“ počelo je konferencijom u Bandungu 1955. godine.²⁸

3.3 Odnosi Crkve i države

Promjene u društvu koje donosi novouspostavljena Jugoslavija dovode do zatezanja odnosa između Crkve i države. Naime, među mladeži se promovira ateizam, vjerske slobode u školama se narušavaju, katolički tisak i korespondencija između Katoličke crkve i Vatikana također je cenzurirana, a također dolazi do pljenidbe crkvene imovine.²⁹ Dodatni udar na crkvu bio je i *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* prema kojem su Crkvi oduzimani posjedi kako bi bili dati na korištenje seljacima na obrađivanje. Kako je Crkva ipak bila jedan od najvećih zemljoposjednika u Hrvatskoj, ova odluka bila je ciljani napad na nju kako bi se u najmanju ruku otežao njen rad.³⁰ Rad Crkve ometan je kroz još nekoliko za Crkvu skandaloznih zakona. Jedan do njih bio je i *Zakon o braku* koji nalaže da je brak valjan samo ako je sklopljen pred činovnikom Narodno-oslobodilačkog odbora, što je kompletno uklonilo potrebu za sklapanjem braka u Crkvi. Nadalje, *Zakon o matičnim knjigama* je zakon prema kojem je Crkva morala predati matične knjige, popise stanovništva, popise rođenih i umrlih itd. državnim institucijama i funkcionalno se odreći jedine moći koja joj je preostala.³¹ Osim oduzimanja vlasti, Crkva se također među prvima našla na udaru cenzure. Ona gubi pristup nacionalnim tiskarama, a vjerski tisak općenito na udaru je državne vlasti. Odnos Crkve i države najbolje je opisan kroz činjenicu da je dolazilo do rušenja križeva, razbijanja župnog inventara, odgađanja obreda, ugnjetavanja vjernika te je crkva općenito postajala „taboo“ tema, a religioznost nešto čega se treba sramiti.³² Ipak, rigorozni autoritativni odnos prema crkvi jenjava 1953. godine kada je donesen *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica* prema kojem država materijalno počinje pomagati vjerske zajednice. U teoriji vjera više nije na meti udara, ali je i dalje odvojena od države te je dozvoljena samo u crkvenim objektima.³³

²⁸ Usp. Isto, str. 325-328.

²⁹ Usp. Akmadža, Miroslav. Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966. Rijeka: "Otokar Keršovani", 2004. Str. 8.

³⁰ Usp. Isto, str. 31-32.

³¹ Usp. Isto, str. 36-42.

³² Usp. Isto, str. 74.

³³ Usp. Isto, str. 213.

3.4 Socijalistička Jugoslavija u razdoblju od 1955. godine pa sve do raspada 1991. godine

Nakon razlaza sa SSSR-om i priključivanju pokretu nesvrstanih novi smjer u kojem se Jugoslavija kreće bio je samoupravljanje i u ekonomskom i u društvenom kontekstu. Stari ustav iz 1946. godine nije bio dostatan jer o novom smjeru samoupravljanja nije sadržavao ništa. Godine 1963. godine izglasan je novi ustav koji stavlja naglasak na rad i samoupravljanje; čovjek je definiran kao proizvođač i rad određuje njegov status u društvu. Novi ustav efektivno u Jugoslaviji eliminira kapitalizam i država mijenja ime u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).³⁴ U novouređenoj Jugoslaviji bili su vidljivi napori pokušaja integracije svih kultura i nacionalnosti s naglaskom na nametanju srpske kulture. Otpori takvim nastojanjima kulminirali su u proljeće 1971. godine kada Hrvatsku prožimaju nastojanja da se status Hrvatske unutar Jugoslavije promijeni. Taj masovni narodni pokret nazvan je Hrvatsko proljeće, a u njemu je veliku ulogu imala i sama Matica hrvatska. 30. studenog i 1. prosinca 1971. godine dolazi do sastanka u Karadžorđevu gdje su sudionici hrvatskog proljeća kažnjeni. Državni dužnosnici bili su smijenjeni i odvedeni pred sud, Matica hrvatska je zabranjena, a vodstvo u SKH preuzimaju nova lica koja najoštrije osuđuju svako kritiziranje stanja u državi.³⁵ Hrvatski duh tako je slomljen 1971. godine, a samo nekoliko godina poslije, točnije 1974. godine, donesen je novi ustav koji, ironično, pokrajinama, republikama i autonomnim jedinicama daje veću autonomiju prilikom samoupravljanja, kao i pravo na odcjepljenje. Ustavom iz 1974. godine svim republikama unutar Jugoslavije garantiran je neviđeni suverenitet.³⁶ 4. svibnja 1980. godine u Ljubljani umire Josip Broz Tito, gospodarska kriza, ali politička nestabilnost u državi, poprimaju sasvim novo lice. Na Kosovu, 1981. godine, dolazi do nemira, ekonomska kriza se ne smiruje, a težnja za „velikom Srbijom“ postaje sve opipljivija što rezultira četničkom akcijom u Kninskoj krajini 1990. godine. 25. lipnja 1991. godine, nakon održanog referenduma, Hrvatski sabor i skupština Slovenije službeno se odcjepljuju od Jugoslavije. Ta dva događaja efektivno označavaju početak raspada Jugoslavije.³⁷

³⁴ Usp. Matković, H. Nav. dj., str. 340-343.

³⁵ Usp. Isto, str. 361-367.

³⁶ Usp. Isto, str. 371-373.

³⁷ Usp. Isto, str. 407-411.

4. Propaganda u socijalističkoj Jugoslaviji

4.1 Agitprop i boljševizacija kulture pod rukovodstvom Agitpropa

Nakon uspostavljanja vlasti dolazi do centralizacije kulturnog života. U svrhu provođenja te centralizacije 1. lipnja 1945. godine „reorganizira se“ Agitprop (Odjeljenje za agitaciju i propagandu) sa svojom hijerarhijskom strukturom od nižeg prema višem. Najviša sastavnica bio je Agitprop CK SKJ sa sjedištem u Beogradu i Milovanom Đilasom, tadašnjim glavnim sekretarom CK SKJ, u vodstvu. Za ispravan rad Agitpropa također je morala biti osnovana kontrolna komisija koja je uspostavljala nadzor i apsolutnu kontrolu nad kulturnim životom zemlje. Takav model gotovo je u potpunosti preuzet iz Sovjetskog Saveza. Kontrolna komisija koja je osnovana 3. srpnja 1945. godine u prvom planu brinula se za „pravilno sprovođenje partijske linije“ i o „čistoći partije“.³⁸ Nama trenutno najzanimljivija točka dužnosti kontrolne komisije bila je ona o provođenju ideologije marksizma-lenjinizma kroz teoretske časopise, tisak, nastavu i odgojne procese same Partije. Kontrolna komisija držala je budno oko nad svakodnevicom i životom članova svoje partijske organizacije kako bi spriječili aktivizam, kritiku, odnosno kritiziranje iznutra. Takav sistem onemogućio je slabljenje Partije iznutra.³⁹ 6. rujna 1945. godine Milovan Đilas upućuje direktive svim CK-ima u svrhu reorganizacije agitacije i propagande. Navodi kako ratni način rada više nije prikladan i kako se agitaciji i propagandi mora pristupiti organiziranije i sistematski. Agitacija prema Milovanu Đilasu osigurat će ideološko uzdizanje političkog, kulturnog i prosvjetnog života. Milovan Đilas također naglašava urgentnost i potrebu ideološkog odgajanja „širokih narodnih masa“ i potrebu za ujedinjavanjem i organiziranjem svih aparata za provedbu ideološkog odgoja, kao i za osnivanje istih, ako gdje takvi nedostaju.⁴⁰

S obzirom na potrebu za masovnim organiziranjem propagandnog i agitacijskog aparata, Agitprop je osnivao razne komisije, kao što su komisija za prijevode, komisija za terminologiju, komisija za izdavačku djelatnost itd. Takve komisije bile su povezane partijskim forumima te bi tako, primjerice, viši partijski forum upravljao agitacijom i propagandom na određenom terenu, a niži partijski forumi izvještavali su poprilično detaljno više partijske forume o radu mehanizma propagande. Još jednom je bitno naglasiti kako je takav model

³⁸ Akmadža, Miroslav. Nav.dj., str. 213.

³⁹Usp. Knezović, Zlata. Obilježja boljševizacije hrvatske kulture (1945.-1947.) // Časopis za suvremenu povijest 24,1(1992), str.104-105.

⁴⁰ Usp. Isto

kopiran izravno od Sovjetskog Saveza te da je osnivanjem i organiziranjem Agitpropa stvoren temelj ekonomskog, političkog i društvenog ustrojstva zemlje koji se na tim principima održao 45 godina.⁴¹

4.2 Boljševizacija filmske industrije i socrealizam u filmovima

Još za vrijeme rata počinje upogonjavanje najmasovnijeg i tada najpopularnijeg masovnog medija u propagandne svrhe – filma. Godine 1944. od 20 uvezenih filmova čak 15 ih je bilo iz Sovjetskog saveza.⁴² Nakon preuzimanja vlasti dolazi do nacionaliziranja kino dvorana i uspostavljanja nove filmske mreže koja će djelovati kao svojevrsni diseminator propagande. Godina 1948. svakako je bila vrhunac propagande filmova; od 122 uvezena filma čak 113 bilo je iz Sovjetskog Saveza.⁴³

Nisu samo uvezeni filmovi odisali duhom socrealizma već i domaći filmovi koji su bili napravljeni po uzoru na filmove iz Sovjetskog Saveza. Najčešća tematika bila je glorificiranje herojskih masa, glorificiranje crno-bijelih filmova, odanost klasi, Partiji i revoluciji, zanos vizijama svijetle budućnosti itd. Filmovi su često bili popraćeni filmskim usmenim i pismenim kritikama koje su zauzimale poprilično velik dio prostora unutar radio emisija, kao i unutar dnevnog tiska i raznih časopisa. Na taj se način zapravo propaganda koja se širila putem filma širila i na druge oblike medija. Prikazivanje filmova bilo je u prvom planu ideološke prirode. Nova uloga filmskih medija bila je veličanje Partije i provođenje marksističke ideologije.⁴⁴

Ovakav oblik prenošenja ideologije kroz filmove izrodio je jedan zanimljivi filmski žanr, partizanski film. Jugoslavija je ulagala pozamašne svote novca u ovaj oblik propagande, iako su nerijetko bili osrednje kvalitete, partizanski filmovi uživali su veliku popularnost.⁴⁵ Heroji u partizanskim filmovima predstavljali su kolektiv i narod i veličali partizanski pokret, a teme kojima su se partizanski filmovi bavili, između ostalog, sustavno su pokrivali velike bitke kao što su bitka na Neretvi, Sutjesci, Kozari i Drvaru.⁴⁶

4.3 Boljševizacija ostalih područja kulturno-umjetničkih stvaralaštva

⁴¹ Usp. Isto, str. 107.

⁴² Usp. Stanković, P. Constructs of Slovenianness in Slovenian partisan films. // Društvena istraživanja 17,4-5(2008), str. 906

⁴³ Usp. Isto

⁴⁴ Usp. Knezović, Z. Nav. dj., str. 110-111.

⁴⁵ Usp. Stanković, P. Nav.dj., str. 910.

⁴⁶ Usp. Isto, str. 911.

Komunistička partija Jugoslavije na vrijeme je prepoznala kakvu će ulogu kulturno-umjetnički sektor imati u mehanizmu provođenja propagande. Čak i prije Drugoga svjetskog rata radi se na boljševizaciji i pripremi za revoluciju, a sva područja umjetnosti bivaju podređena upravo tom višem cilju. Od umjetnika se traži da naprosto ulaze u srž društvenih događanja i da propagiraju nove revolucionarne ideje u ulogama „inženjera duša“.⁴⁷ Već spomenuta Đilasova direktiva o kulturnim ciljevima Agitpropa tako ima dva zanimljiva članka. Prvi inzistira na tome da materijalna i tehnička baza kulturnog života budu u rukama naroda te da se uklone vlasnički odnosi u kulturnim djelatnostima kao što su knjižnice, čitaonice, izdavaštvo, kazalište, kinematografija itd. Ovaj je članak onemogućio okupljanje opozicije na polju kulture. Drugi članak odnosi se na „sistematsku borbu“ protiv neprijateljskih utjecaja u kulturnom životu.⁴⁸ Likovna, kazališna, glazbena umjetnost, naravno, podlegle su, u počecima postojanja Jugoslavije, neumoljivoj propagandnoj mašineriji veličanja Sovjetskog Saveza, „majke Rusije“, lika i djela Staljina itd. Promoviranje slobode, unije i radništva imali su kao cilj u ljudima inspirirati povjerenje u režim.⁴⁹

4.4 Napadi na buržoaski zapad i intelektualce

Kao „reakcionarna propaganda“ obilježeno je sve što je donosilo nekakva drugačija mišljenja o Sovjetskom Savezu i što je na bilo koji način moglo ugroziti dosada relativno uspješnu boljševizaciju društva. Partija je morala održati ugled jedinog kontrolora i tvorca istine stoga su zapadni mediji prikazivani kao buržoazija, „ideološki otrov“, misticizam, dekadencija i ukratko sve ono što vodi u duhovni mrak. Buržoaskim se smatralo šminkanje i uređivanje žena, Picasso i Sartre također su spadali pod sferu buržoaske kulture koja vodi ka dekadenciji idealiziranog društva i Partije. Sve proizašlo iz zapada smatrano je neprijateljskim. Protiv toga se trebalo boriti svim sredstvima na raspolaganju jer je, držalo se, protivno zdravom razumu i logici, te je smatrano primalnim i životinjskim. Jedina ideologija s kojom se čovjek trebao poistovjetiti bila je ona socijalistička koja se manifestira kroz rad i borbu i ostvarivanje

⁴⁷ Usp. Vukelić, Deniver. Censorship in Yugoslavia between 1945 and 1952. // PECOB's papers series 19(2012), str. 5.

⁴⁸ Usp. Isto.

⁴⁹ Usp. Knezović, Z. Nav. dj., str. 115-116.

ciljeva zajednice i zajedništva. Držalo se da zapadna, tj. buržoaska umjetnost nikada neće moći biti iskrena i napredna jer je reakcionarna i ugađa kapitalizmu.⁵⁰

Kada govorimo o intelektualcima, treba reći da je prema njima, ako nisu otvoreno podržavali Partiju ili joj čak pristupili, poticano generalno nepovjerenje i mržnja. Jedno od mogućih objašnjenja komunistički anti-intelektualizam, drži Zlata Knezović, jest to da Partiji nisu trebali misaoni ljudi. Misaonost može dovesti prema preispitivanju ideologije, misaonost stvara ideologije, a Partiji su trebali poslušni i jedva obrazovani ljudi koji će slijediti režim i provoditi ga, ali nikako kreirati njegova pravila.⁵¹ Intelektualci su bili „micani“ na razne načine, između ostalog, ubijanjem, progonima i zatvorima, a intelektualci koji nisu bili uklonjeni bili su preodgojeni i indoktrinirani jer čitav sustav nije mogao funkcionirati bez pismenih obrazovanih osoba. Njihova svrha tada je bila ideološki odgoj budućih mladih „intelektualaca“ koji bi se vršio, naravno, pod budnim okom Partije.⁵² Zanimljivo je to što je Đilas i sam bio filozof, koji je odbacio svoje školovanje kako bi svojevrsno upravljao indoktrinacijskom mašinerijom. U kontekstu Hrvatske bitno je spomenuti kako su gotovo svi hrvatski intelektualci nestali, a brisanje obrazovanog ljudstva nije završilo samo na visokim pozicijama već se uključivalo i u srednje kadrove kao što su, primjerice, učitelji i medicinske sestre. Sve je to rezultiralo tečajevima za brzinsko opismenjavanje, masovno su bili dovođeni ruski profesori, nastavnici i odgojitelji kako bi se popunile novonastale praznine.⁵³

4.5 Protucrkvena propaganda

Kao što je već ranije prikazano, odnosi Crkve i nove komunističke vlade bili su daleko od idealnih stoga niti ne začuđuje da je Crkva nerijetko bila glavna meta neumorne propagandne mašinerije. U srži svega bio je opravdani ili neopravdani strah novog režima od mobiliziranja katolika prema otporu novoj Jugoslaviji na čelu kojega se nalazila Crkva.⁵⁴ Najagresivnija medijska kampanja bila je ona protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca. Cilj te medijske kampanje bilo je prikazati ga kao neprijatelja naroda i države te fašističkog suradnika, a cijelu Crkvu kao instituciju prikazati kao „gnijezdo ustaša“.⁵⁵ Druga medijska kampanja vođena protiv Crkve bila je vezana za oduzimanje zemljišta i kapitala. Naime, mediji su

⁵⁰ Usp. Isto, str. 121-122

⁵¹ Usp. Isto, str. 128.

⁵² Usp. Isto.

⁵³ Usp. Isto, str. 129.

⁵⁴ Usp. Akmadža, Miroslav. The position of the Catholic church in Croatia 1945.-1970. // Review of Croatian History 2,1(2006), str. 93.

⁵⁵ Usp. Isto, str. 94.

prikazivali nezadovoljstvo Crkve oduzimanjem zemljišta i redistribucijom istog seljacima i igrali na osjetljivost ljudi na materijalne probleme u teškom razdoblju nakon rata. Ova medijska kampanja bila je najvećim djelom neuspješna. Ljudi su suosjećali s Crkvom ne samo iz religioznih razloga već da pokažu čak i minimalni otpor komunističkom režimu.⁵⁶ Novi uvjeti u kojima se Crkva našla na neki način su ju prisilili da se više posveti duhovnosti, a pritisak vršen od strane države poboljšao je njeno stajalište u očima vjernika što je i rezultiralo brojem donacijama ali i povećanjem ljudi na misama.⁵⁷ Treći vid propagande vršio se nad mladima. Kako religija nije mogla legalno biti zabranjena, novi režim pokušao ih je kroz sustav obrazovanja indoktrinirati i odgojiti ih u duhu socijalizma. Vjeronauk je gotovo u potpunosti prešao iz prostora formalnog obrazovanja u crkvene prostore što je još jednom imalo obrnut rezultat. Represivni režim nove države nije u potpunosti uspio iskorijeniti duhovnost u mladima.⁵⁸

5. Cenzura u socijalističkoj Jugoslaviji

5.1 Zakonodavni okvir cenzure u Socijalističkoj Jugoslaviji

Iako je na papiru Jugoslavija bila slobodna zemlja, zemlja u kojoj cenzura nije prihvatljiva, ona je itekako bila poticana ali i omogućena kroz brojne zakone i regulacije. U kontekstu prvih poslijeratnih godina bitno je spomenuti *Odluku o obveznom dostavljanju štampanih stvari na području Jugoslavije* koja stupa na snagu 1945. godine. Ova odluka propisivala je kako članovi uredništva nisu mogle biti osobe koje nisu uživale građanska politička prava te osobe koje su bile na bilo kakav način vezane za ustaške, četničke, ljotićevske i slične fašističke organizacije. KPJ blagonaklono nije gledala niti na pojedince koji su raspirivali nacionalnu, vjersku ili rasnu mržnju te na osobe koje su se služile tiskom za širenje pornografskih materijala ili u druge „nemoralne svrhe“. Javnom tužiocu morala su se dostaviti tri primjerka svega što je bilo izdano s time da je javni tužilac mogao izvanredno bez rasprave privremeno zabraniti sporne publikacije. Knjige izdane u inozemstvu slobodno su mogle biti uvezene na teritorij Jugoslavije; iznimka su jedino bile knjige, novine i ostale publikacije tiskane u inozemstvu ali na jezicima naroda Jugoslavije. Za takve publikacije bilo je potrebno prethodno odobrenje Saveznog ministarstva za informacije. Kako je ovo bio prvi zakon o tisku

⁵⁶ Usp. Isto, str. 97.

⁵⁷ Usp. Isto, str. 98.

⁵⁸ Usp. Isto, str. 98-99.

nakon Drugoga svjetskog rata, njime su funkcionalno pokušali predvidjeti sve buduće probleme i ukloniti ih.⁵⁹

Naredba o obaveznom dostavljanju štampanih stvari bibliografskom institutu FNRJ objavljena je 31. prosinca 1949. godine i njome je svako izdavačko poduzeće moralo Bibliografskom institutu FNRJ u Beogradu dostavljati po jedan primjerak svega što će izaći u tisku i to prije raspačavanja materijala.⁶⁰ Novi zakon o tisku pod imenom *Zakon o štampi i drugim oblicima informacija* donesen je 9. studenog 1960. godine i on nalaže kako je Jugoslavija slobodna država gdje cenzura tiska i drugih publikacija ne postoji, ali u interesu je naroda, demokratskih sloboda građana, održavanju javnog reda i mira da se zabrane određene publikacije i tiskovine koje potiču na agresiju, mržnju, vrijeđanje časti naroda itd. Ovaj zakon donosi novinu jer se odsad mogu zabranjivati i emitiranja emisija, filmova, radijskih informacija itd.⁶¹

U kontekstu Hrvatskog proljeća i kao odgovor na *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* Matice hrvatske 1973. godine objavljen je *Zakon o sprečavanju zloupotrebe slobode tiska i drugih oblika informiranja* koji je bio na neki način dopuna važećem zakonu iz 1960. godine. Novost ovog zakona bila je da građani i organizacije mogu inicirati privremenu zabranu spornih sadržaja, a za pretrese autorovog doma i/ili službenog sjedišta uredništva više ne moraju čekati sudski nalozi. Distribucija zabranjenih tiskovina, emisija na radiju ili televiziji bit će kažnjena zatvorom.⁶²

Razdoblje od 1980. godine pa do 1990. godine bilo je ekstremno nestabilno za Jugoslaviju, posebice nakon Titove smrti i međunarodni i politički položaj zemlje bio je upitan. Kako bi državni aparat osigurao kontrolu nad onim što se piše i što se čita, 16. ožujka 1982. godine u Hrvatskoj je objavljen *Zakon o javnom informiranju*. Zakon na prvu djeluje mnogo slobodnije; nalaže kako se javnost treba informirati pravodobno, istinito i objektivno. Unatoč tome, naglašava se kako se i dalje ne smiju tiskati i raspačavati sadržaji koji vrijeđaju dostojanstvo naroda, remete red i mir, ugrožavaju državu itd. Unatoč novom zakonu, mjere preventivne cenzure i dalje su prisutne. *Zakon o javnom informiranju* ostao je na snazi do propasti Jugoslavije.⁶³

⁵⁹ Usp. Hebrang Grgić, Ivana. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas.// Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43,3(200), str. 117-121.

⁶⁰ Usp. Isto, str.122.

⁶¹ Usp. Isto, str.124.

⁶² Usp. Isto, str.125.

⁶³ Usp. Isto, str.126.

5.2 Tiskari kao cenzori

Fenomen tiskara cenzora može se smatrati novinom komunističkog režima u Jugoslaviji.⁶⁴ Takav oblik cenzure bilo je ilegalan jer zakoni o tisku doneseni nakon 1945. godine ni u kojem slučaju ne spominju instance gdje je tiskarima dozvoljeno odbiti tiskati neki rukopis. Iako o ovom obliku cenzure ne postoji mnogo konkretnih pisanih dokaza jer se sve uglavnom obavljalo telefonski, jasno nam je što se iza „samoupravnih odluka“ u tiskarama zapravo nalazilo. Naizgled odluke o cenzuri donosila je „radnička klasa“, no to je stanje daleko od istine. Odluke o cenzuri donosili su partijski komiteti izvan tiskare, a u samoj tiskari provodili su ga također partijski komiteti. Radnička klasa bila je samo napor da se ta cenzura opravda kao volja naroda.⁶⁵ Nerijetko bi sumnjivi nakladnik donio nekakav jednako sumnjivi rukopis na tiskanje u tiskaru, partijski sekretar osnovne organizacije Saveza komunista u tiskari bio bi zadužen za slanje rukopisa u nadležni partijski komitet kojemu bi zatim posao bi pregledati rukopis. Kako u tim komitetima nije bilo previše obrazovanih ljudi, često su unajmljivali „vanjske suradnike“ da daju svoje stručno mišljenje o spornom rukopisu. Nakon što je rukopis bio pregledan, partijski komitet donio bi odluku o tome hoće li rukopis biti tiskan ili ne. Bitno je naglasiti da ako je rukopis pripadao autoru koji se već nalazio na nekakvoj „listi“ zabranjenih i nepodobnih autora, nije bilo potrebno slati ga na ocjenu partijskim komitetima. Nakon što je sud o rukopisu donesen, partijski sekretar Saveza komunista sazvao bi vijećanje partijskog aktiva koji bi službeno donio odluku o tome hoće li se rukopis tiskati ili ne. Istina je bila, doduše, da je ta odluka već unaprijed donesena i to od strane partijskih komiteta. Kao što je već spomenuto, pisanih tragova nemamo i ne smijemo imati o cijelom postupku koji se odvijao prije vijećanja radnog aktiva jer Jugoslavija je na papiru bila najslobodnija država u kojoj je nepojmljivo da takva jedna vrsta cenzure može postojati.⁶⁶

Prvi slučaj cenzure u tiskari dogodio se 1945. godine, a radi se o obnovi stranačkog lista „Narodni glas – čovječnosti, slobode i pravnice“ Marije Radić koji je u svojoj srži trebao biti oporbeni list koji zastupa interese hrvatskog naroda. Prvi broj lista otisnut je i rasprodan, a problemi dolaze prilikom dotiska gdje je odlukom javnog tužitelja isti i zabranjen. List je navodno pisao protiv ulaska članova HSS-a u savez s novom komunističkom vlasti. Iako je

⁶⁴ Usp. Stipčević, Aleksandar. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj 1945.-1990. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48,3/4(2005), str. 1-2

⁶⁵ Usp. Isto.

⁶⁶Usp. Isto, str. 2-3.

prvi broj bio zabranjen, uredništvo priprema i drugi broj, no tiskari ga odbijaju tiskati, a glavni i odgovorni urednik osuđen je na 10 godina zatvora.⁶⁷

Na udaru cenzora u tiskarama našao se i „Hrvatski tjednik“ Matice hrvatske. Tjednik je često objavljavao rasprave protagonista Hrvatskog proljeća u kontekstu ravnopravnosti Hrvata u Jugoslaviji, o hrvatskom jeziku i njegovoj samostalnosti, o gospodarskom izrabljivanju Hrvatske, itd. List je bio izrazito popularan i vrlo brzo je tiskan čak u 184 000 primjeraka te list stječe status oporbenog lista. Nakon 21. sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije u Karađorđevu dolazi do obračuna Saveza komunista Jugoslavije s reformnim snagama unutar Saveza komunista gdje je jasno da „Hrvatski tjednik“ više ne može biti toleriran, premda je listu dopušteno još jedno izdanje. Naravno, ovaj tjednik nije bio sudski zabranjen već su radnici noćne smjene savjesno donijeli odluku u kojoj navode kako ga odbijaju tiskati. Da bi situacija bila još gora, pozvali su sve „radne ljude novinsko-izdavačkih poduzeća“ u cijeloj Jugoslaviji da ne tiskaju listove koji navodno sadrže nacionalističke, šovinističke i antisocijalističke teme. Takva odluka bila je protuzakonita. Sam postupak odbijanja tiskanja bio je kršenje ugovora s izdavačem „Hrvatskog tjednika“, a na sve to radnici tiskare još su i pozvali druge tiskare u Jugoslaviji da također krše zakon. Posljedično, određeni članovi uredništva „Hrvatskog tjednika“ osuđeni su na služenje zatvorske kazne, a nakon isteka kazne više nisu imali prilike zaposliti se.⁶⁸

5.3 Uloga nakladnika u cenzorskim aktivnostima

Rad izdavaštva ograničen je (i usmjeren) *Naredbom o zabrani ustaške i fašističke literature* iz kolovoza 1945. godine. U sklopu tog zakona Javno tužilaštvo FNRJ šalje javnim tužiteljima republika popise zabranjenih knjiga koje se moraju izbaciti iz knjižara, a za koje se smatralo da krivotvore povijest, blate SSSR, promoviraju šovinizam, vjersku i rasnu neravnopravnost, pornografiju i kriminal. Kako je popis zabranjenih knjiga, ali i listova, bio prilično dug, njega će se prokomentirati kasnije. *Naredba o zabrani ustaške i fašističke literature* nije bila jedino pravno sredstvo kojim se nakladništvo ograničilo. Na snazi su također bili i *Zakon o Štampi*, donijet 1960. godine, te *Zakon o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe* iz 1947. godine.⁶⁹ Zakoni nisu bili jedina sredstva ograničenja

⁶⁷ Usp. Isto, str. 4.

⁶⁸ Usp. Isto, str. 8-10.

⁶⁹ Šarić, Tatjana. Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952. // RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest 42(2010), str. 409-410.

nakladničke djelatnosti. Izdavanje novih knjiga kontroliralo se ili izravno cenzuriralo i kroz ekonomske i ideološko-političke pritiske. Ti su se pritisci ogledali u činjenici da privatne izdavačke djelatnosti gotovo uopće nije bilo, da su se privatne tiskare nacionalizirale, cijena papira povećala, a nerijetko je dolazilo i do nestašice papira i time do nemogućnosti da se papir pravedno distribuiraju. Cenzura kroz uskraćivanje papira bila je i najefikasnija.⁷⁰ Iako je Agitprop na razne direktne, ali i suptilne načine pokušavao pročistiti nakladničke planove od nepodobnih knjiga, u jednom se izvješću navodi da se, zbog financijskih poteškoća u kojima se nalaze izdavačka poduzeća, izdaju romani bez literarne ili odgojne vrijednosti kako bi se pokrili neki drugi troškovi vezani za štampu kao što su alati, sirovine i strojevi, ljudstvo itd.. Takva „šund literatura“ nije zadovoljavala partijske kriterije jer je poticala „zapadne vrijednosti“ i dekadenciju. Unatoč tome, komercijalno je bila vrlo privlačna te je zbog toga dopuštena.⁷¹ Bitno je naglasiti kako problemi nakladništva ovog razdoblja nisu bili vezani samo za političke i ideološke razloge. Stanje jugoslavenskog nakladništva i tiska bilo je posebno teško zbog nekih problema tehničke prirode, kao što su legitimne nestašice papira i tiskarskih boja, stari uređaji i nedostatak prevoditelja, lektora, korektora, redaktora itd. Ovi problemi, naravno, utjecali su na kvantitetu, ali i kvalitetu izdanja.⁷²

5.4 Književnost, cenzura i socrealizam

Socrealizam je bio novi pravac u kojem se kretala umjetnost općenito, a time i književnost. Iako se u literaturi spominje kako je najvažnija bila društvena stvarnost i njena vjerna reprodukcija, zapravo se radi o provođenju specifične ideologije.⁷³ Dokaz tome jest činjenica da su sve knjige koje su trebale biti tiskane prolazile kroz inspekciju Agitpropa. Agitprop je naravno nijekao svoju direktivnu ulogu, a naglašavao je kako oni jednostavno djeluju savjetodavno. Najčešće su kritizirana bila djela ekspresionizma, nadrealizma i moderne.⁷⁴ Poželjne teme bile su one koje su se bavile komunističkom borbom, komunističkom revolucijom, principima na kojima je utemeljena nova država, naporu radnog naroda itd. Iako formalno cenzura i kažnjavanje nisu smjeli postojati, svako izlaženje iz postavljenih tema nije bilo najbolje primljeno od strane Agitpropa. Književnost više nije imala umjetničku vrijednost već se držalo da mora biti idejno-odgojna, propagandno-prosvjetiteljska i funkcionalna.

⁷⁰ Usp. Isto, str. 414.

⁷¹ Usp. Isto, str. 416-417.

⁷² Usp. Isto, str. 417.

⁷³ Usp. Isto, str. 394.

⁷⁴ Usp. Isto.

Estetika i sama umjetnička vrijednost bile su u drugom planu, a prilikom odabira književnika najvažnija je bila njihova blagonaklonost Partiji i idejno usmjerenje. Bitno je napomenuti kako su hrvatski književnici pružali određenu dozu otpora pa ih se stoga na neki način podmićivalo što kroz nagrade, što kroz brojne druge privilegije ⁷⁵

Iako su za određene književnike postojale razne privilegije kako bi se „bolje prilagodili“ novom umjetničkom usmjerenju, za neke su postojale i kazne, pogotovo ako je postojala opravdana sumnja da su pripadali ustaškom pokretu ili surađivali s ustašama. Odluku o kaznama donosio je Sud časti, a kazne su bile zabrane objavljivanja na duži vremenski period ili pak trajna zabrana objavljivanja. Neki od kažnjenih književnika su Antun Barac, Dobriša Cesarić, Zlata Kolarić Kišur i Vjekoslav Majer i književnica Sida Košutić koja je takve optužbe odbijala.⁷⁶ Spomenuti Sud časti Društva književnika Hrvatske čak je i objavio popis sumnjivih književnika te ga dostavio Agitpropu i redakcijama časopisa.⁷⁷ Iako je socrealizam bio zadani predložak po kojem je trebalo stvarati, određeni broj književnika itekako se opirao. Otpor je očit u stvaralaštvu Miroslava Krleže, Petra Šegedina i Vesne Parun koji su se okupili oko mjesečnika za književnost, umjetnost i javni život „Republika“. Od početka izlaženja „Republika“ je često bila na udaru kritika Agitpropa te je čak i predloženo da se časopis ili „uredi ili raspusti“.⁷⁸ Možemo zaključiti da su se rad književnika, ali i kvaliteta književnih djela u prvom planu vrednovali odanošću Partiji i čistoćom marksističke ideologije. Sva nepodobna djela bila su zabranjena i uklonjena, a njihovi autori inkriminirani.⁷⁹ Usmjeravanje književnosti nailazi na probleme 1948. godine, nakon sukoba sa SSSR-om. Od iznimne je važnosti pod hitno bilo usmjeriti i na drugi način vrednovati ideološke postavke po kojima je bilo preporučeno pisati. Kako nije bilo moguće preko noći koordinirati kompletno brisanje staljinizma iz kolektivnog razmišljanja, postepeno se književni rad počeo micati od sovjetskih kulturnih metoda koje su se s vremenom počele smatrati „šovinističkima, dogmatskima i birokratskima“. Socrealizam pod silom prilika napušta se kao primarni ideološki model te ga zamjenjuje relativna liberalizacija. Iako su uvjeti pisanja postali malo manje rigorozni, slobodno stvaralaštvo i pluralizam mišljenja i dalje nisu bili mogući.⁸⁰

⁷⁵ Usp. Isto, str. 396.

⁷⁶ Usp. Isto, str. 397.

⁷⁷ Usp. Isto, str. 399.

⁷⁸ Usp. Isto, str. 402.

⁷⁹ Usp. Isto, str. 403.

⁸⁰ Usp. Isto, str. 408-409.

5.4 Zabranjene knjige i časopisi

Što se tiče tema i žanrova zabranjenih knjiga i časopisa, valja naglasiti da je njihov raspon bio vrlo širok, od okultnih i popularnih do filozofskih i političkih.⁸¹ Najviše su, međutim, na udaru bili autori, izdavači i djela na bilo koji način vezana uz ustašku ideologiju, sve knjige objavljene za vrijeme rata i postojanja NDH, kao i gotovo sva djela koja su napisali svećenici, osobito ona vjerske tematike.⁸² U ostatku ovog poglavlja navedeni su neki od zabranjenih časopisa i knjiga te razlozi njihovih zabrana.

List „Vjesnik“ bio je zabranjen 1945. godine jer je objavljivao same zabrane knjiga i časopisa, a nerijetko ih i komentirao i osuđivao. Obrazloženje zabrane bilo je to da je vlasnica lista Milica Vandekar Radić objavljivala profašističke publikacije.⁸³ Tjednik „Rebus“ zabranjen je 1945. godine jer je njegov vlasnik optužen da je za vrijeme rata izdavao fašistički list „Križaljka“⁸⁴. Istarski polumjesečnik „Gore srca“ zabranjen je 1946. godine jer je njegov sadržaj bio u direktnom sukobu s tadašnjim društvenim i državnim uređenjem. List je optužen kako nikada ne prenosi govore Tita, a suprotno tome često se služi citatima Svetog pisma i „ostalnih vjerskih fanatika i dostojanstvenika“ i kroz to otežava narodnu borbu i potiče na ustanak protiv vlasti⁸⁵. Knjiga Jurja Miliše „Jasenovac“ zabranjena je 1946. godine jer nije objektivno predstavila Jasenovac. Ta pretpostavka izvučena je iz činjenice da je Miliša u knjizi opisao i pohvalio upravu Jasenovca jer mu je dala prostoriju za literarni rad. Miliša je sam po sebi bio smatran napaćenom žrtvom logora, ali je ipak procijenjeno kako njegova knjiga oslikava krivu i lažnu sliku o Jasenovcu.⁸⁶

Pismo Milovana Đilasa iz 17. siječnja 1947. godine nosilo je popriličan broj preporuka što se ne smije izdati. Na meti su bile sve knjige Dragutina Lermana, Roalda Amundsena, Fridtjofa Nansena, Otta Nordenskjolda i Francisa Drakea zbog senzacionalizma i pustolovnog duha koji ne priliči socijalizmu. Zabranjeno je također izdavanje knjige „Običan život“ Karela Čapeka i svih djela Gustava Flauberta, a djela „Osamljenici“ Petra Šegedina i zbirka pjesama Tina Ujevića „Žedan kamen na studencu“ poslana su na recenziju dužnosnicima Agitpropa.⁸⁷

⁸¹ Usp. Vukelić, Deniver. Nav. dj. str. 16.

⁸² Usp. Isto, str. 18-19.

⁸³ Usp. Isto, str. 19.

⁸⁴ Usp. Isto, str. 19-20.

⁸⁵ Usp. Isto.

⁸⁶ Usp. Isto, str. 19-20.

⁸⁷ Usp. Isto.

6. Zaključak

Krajem Drugoga svjetskog rata i dolaskom komunista na vlast ideološka klima na području socijalističke Jugoslavije osjetno se mijenja. Od 1945. godine do 1948. godine Agitprop je provodio propagandne aktivnosti po uzoru na SSSR i širio SSSR-u srodnu ideologiju. To razdoblje propagande poznato je još i kao socijalistički realizam, a mišljenja oko toga koliko je on zapravo zaživio su podijeljena. Propaganda je obuhvaćala sve društvene sfere i sve oblike kulturno-umjetničkog stvaralaštva kao što su književnost, tisak, filmovi itd. Cenzura aktivna u ovom razdoblju pokušala je sanirati preostalu „štetu“ koju je nanio fašizam i NDH u kontekstu „duhovnog i ideološkog“ dobra cjelokupnog naroda. Na meti cenzora bilo je sve što je i najmanje bilo povezano s NDH i fašističkom ideologijom. Na meti cenzora također su bili „vanjski mediji“ tj. zapadnjački mediji, kultura i literatura koji su širili, prema njihovom mišljenju, neistine o socijalizmu te dekadenciju koja je pretendirala kapitalizmu. Za dobrobit i očuvanje općeg dobra i prirodnog poretka socijalističkog društva takvi sadržaji morali su biti uklonjeni. Crkva, koja je također bila često meta i propagande i cenzure, morala je biti kontrolirana zbog njenog percipiranog uplitanja u politiku te pokušaja da svrgne komuniste s vlasti. Stanje književnosti, nakladništva i tiska bilo je teško što zbog ograničavanja sloboda, što zbog loših tehničkih uvjeta i nedostatka novca. Sastavljani su popisi nepodobnih autora koji su često bili kažnjavani, progonjeni ili im je rad zabranjen na duže vrijeme. Sastavljani su također i popisi knjiga i časopisa koji su trebali biti maknuti iz knjižnica i knjižara, a koje su percipirane kao opasnost trenutnoj ideologiji. Na području filmova zaživio je „partizanski film“ nastao na primjeru sovjetske kinematografije koji je još jedanput bio u službi ideologije i ideološkog odgoja naroda. Nakon pogoršanja odnosa između Jugoslavije i SSSR-a, Agitprop je pred sobom imao poprilično težak zadatak. Bilo je vrijeme da se godine sovjetske propagande obrnu i da se krene u novom smjeru. Kako se mijenjala politička klima u državi, tako su se i ideologije trebale transformirati. Propaganda ovog razdoblja usmjerena je na diskreditiranje SSSR-a i osuđivanje sovjetskog socijalizma kao krivog društvenog uređenja. Iako je ovo razdoblje obilježeno relativnom demokratizacijom i liberalizacijom i dalje su postojali problemi nacionalnog jedinstva zbog kojih je bilo bitno i dalje ustrajati na propagandi slavenstva te „bratstva i jedinstva“.

7. Literatura

1. Akmadža, Miroslav. Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966. Rijeka: "Otokar Keršovani", 2004.
2. Akmadža, Miroslav. The position of the Catholic Church in Croatia 1945.-1970. // Review of Croatian History 2,1(2006), str. 89-115.
3. Cenzura. // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11246> (2020-10-06)
4. Glas Koncila: O nama. URL: <https://www.glas-koncila.hr/o-nama> (2020-10-06)
5. Horz, Carlo M. Informational and non-informational propaganda. // Comparative Politics Newsletter: The Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association 28,2(2018), str. 38-44.
6. Knezović, Zlata. Obilježja boljševizacije hrvatske kulture (1945.-1947.) // Časopis za suvremenu povijest 24,1(1992), str. 101-133.
7. Matković, Hrvoje. Povijest Jugoslavije (1918.-1991.): hrvatski pogled. Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.
8. O'Leary, Catherine. Introduction: censorship and creative freedom. // Global Insights on Theatre Censorship / O'Leary, Catherine; Sanchez, Digeo Santos; Thompson Michael. New York: Abingdon: Routledge, 2016. Str. 1-23.
9. Promidžba. // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=50644> (2020-10-06)
10. Stanković, P. Constructs of Slovenianness in Slovenian partisan films. // Društvena istraživanja 17,4-5(2008), str. 907-926.
11. Stipčević, Aleksandar. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj 1945.-1990. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48,3/4(2005), str. 1-15.
12. Šarić, Tatjana. Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952. // RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest 42(2010), str. 387-424.

13. Tal, Diana; Gordon, Avishag. Jacques Ellul Revisited: 55 Years of Propaganda Study. // *Society* 53(2016), str. 182-187. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs12115-016-9994-7> (2020-10-06)

14. Vukelić, Deniver. Censorship in Yugoslavia between 1945 and 1952. // *PECOB's papers series* 19(2012), str. 1-52.